

TÜRK MİMARİSİNDE ÇİVİLİ T ZYİNAT (**)

Yılmaz ÖNGE (*)

Teknoloji tarihinde, önce sadece bağlantı aracı olarak çivinin kullanılmaya başlaması, herhalde ahşap inşaatla birlikte olmuştur. Kaba inşaat veya imalatta, ahşap parçaların tesbitinden sonra, çivi başları ya görünür durumda bırakılır, ya da ahşap içine gömülerek gizlenmeye çalışılır. Bilhassa ince işlerde çivi başlarının ahşap yüzeyin dışında kalması çoğu zaman istenmeyen görünüşler meydana getirir. Bu yüzden bunların ahşap içine gömülmesi ile de yetinilmeyerek, üzerlerinin boya, bazan başka örtü malzemeleri kullanılarak kapatılması yoluna gidilmiştir. Yahut da bu çivi başlarının bir çeşit yastık görevi yapan ara pullar ile birlikte göze hoş görünecek, düzgün biçimlerde yapılmaları düşünülmüş ve çıkıntılı çivi başlarının veya ahşaba gömüldüğü yerlerdeki izlerin dekoratif şekiller meydana getirmesi için, çivilerin yerleri önceden ve bilhassa seçilmiştir. Aslında basit bir inşaat malzemesi olan çivinin, tezyinata dahil oluşu, bu düşüncenin tatbikatı ile gerçekleşmiştir. Kapı ve pencere kanatları, tavan, lambri gibi mimari elemanlarda veya masa, koltuk, sehpa gibi ahşap mobilyada, hattâ çekmece, kutu gibi gündelik eşyada, çivilerin bu anlayışa uygun tarzda kullanılması sayesinde, fevkalâde enteresan süslemeler meydana getirilmiştir. Bazan bu hususta daha da ileri gidilerek, çivi başları geometrik, bitkisel veya zoomorfik biçimlerde yapılmış, üzerleri altın, gümüş gibi kıymetli madenlerle veya firuze, elmas, zümrüt gibi mücevherlerle süslenmiştir.

(*) Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde Öğretim Üyesi.

(**) Çivili tezyinat konusundaki araştırmamızın bir bölümünü ilk defa 10-14 Mayıs 1982 günlerinde İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsünde düzenlenen 7. Seminer Çalışmaları'nda «Türk Mimarisinde Çivili Çini Kaplamalar» adıyla duyurmuştuk. Bilahere bunu daha genişleterek 20-25 Eylül 1982 tarihlerinde İstanbul'da toplanan IV. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'nde «Türk Mimarisinde Çivili Tezniyat» başlıklı, projeksiyonlu bir bildiri hâlinde sunmuş fakat, şimdiye kadar hiç bir yerde yayınlamamıştık.

Mimaride çivinin aynı zamanda bir süsleme elemanı olarak kullanıldığını gösteren eserlerin en eskilerinden biri antik Yunan mabedleridir. Bu yapılardan hiç biri günümüze kadar gelememiş fakat, M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren taştan veya mermerden inşa edilmeye başlayan bu mabedlerde, daha önceki ahşap inşaatın mimarî biçim ve detayları tezyini bir gelenek halinde yaşatılmıştır. Bilhassa Dor Nizamının saçak süslemeleri arasında, trigliflerin hizasındaki mutüller, eski ahşap inşaatla çivilerin meydana getirdiği bir tezyinat detayıdır. Keza kayadan oyma bazı eski mezar anıtlarının cepheleğinde, ahşap kapıları takliden yapılmış kabartmalarda, eski deko-rasyona dahil olan iri başlı çivilerin de işlendiği görülmektedir.

Eski Türk mimarlığında veya inşaatçılığında da, yekseri, mih, mismar gibi değişik isimler verilen madeni çiviler, aslında basit bir inşaat malzemesi olup, bunlar çeşitli yerlerde ve muhtelif cins parçaların biribirine eklenmesi için kullanılmıştır. Eski çiviler genellikle dövme demirden, bazan da ağaçtan yapılmış, bir ucu incelerek sivrilen, diğer ucu çivi başı dediğimiz daha geniş bir kısımla nihayetlenen, dört köşeli çubuklar hâlinindedir. Çivi başları, genellikle bunların daha rahat çakılmasına yarar ve başlık altındaki pulla birlikte tesbit edilen parçanın sonradan bu uçtan kurtulmasını engeller.

Şimdiye kadar müstakil bir araştırma konusu yapılmamış olmakla beraber Mimarlık Tarihimizde, eski Türk Mitolojisinden kaynaklanan, sembolik mânâları da taşıyan (1) çivinin, hem inşai, hem de tezyini amaçla kullanıldığını gösteren, pek çok ve dikkat çekici örnek mevcuttur. Bunları birlikte kullanıldıkları malzeme cinslerine göre şöyle guruplandırmak mümkündür :

Madenî kısımlar üzerindeki çivili tezyinat : Eski kalelerin, han-ların, bedestenlerin, sarayların hattâ camilerin kapı kanatları ateşe ve delici, kesici silâhlara karşı dayanıklı olmaları için ya ahşap iskelet üzerine demir levhalarla kaplanır, ya da doğrudan doğruya demir, tunç gibi madenlerden büyük parçalar halinde veya yekpâre olarak dökülürdü. Bilhassa madeni kaplamalı kapılarda, enli şeritler şeklindeki kaplama levhalarının biribiri üzerine bindirilerek, ahşap iskelete veya çerçeveye tesbiti için iri başlı, madeni çiviler kullanılmıştır. Bu tesbit işinde de, zengin bir görünüş elde etmek için, bazıları özel olarak yapılmış, değişik biçimlerde ve büyüklüklerde çivi başlarından faydalanılmıştır. Diyarbakır'ın dış surlarında Artuklu Sultanı Melik Nureddin Mehmed tarafından XII. yüzyılın son çeyreğinde yaptırılan Urfa Kapısı'ndaki kanatlar, bu tarz örneklerin en eski

(1) Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş 3**, Ankara 1978, s. 77-78.

ve tanınmışlarındandır (2). Burada demir levhalarla kaplı kapı kanatlarının dış yüzleri, demir şeritlerle küçük dikdörtgen panolara ayrılmış, hem bu şeritlerine hem de panoların ortalarına yerleştirilen stilize koç, boğa başı biçiminde veya daire şeklinde pullara, köşeleri pahlanmış zar başlı, iri çiviler çakılmıştır (Res. 1).

Cizre'de XII. yy.a ait Ulu Cami'nin madeni kaplamalı ahşap kapı kanatları, önemli bir başka tipin temsilcisi olurlar. Bu kanatların yüzüne, geometrik bir kompozisyon oluşturacak biçimde ince madeni şeritler çakılmış ve kompozisyonu teşkil eden her şeklin içine de ajurlu küçük madeni levhalar yerleştirilmiştir. Gerek kompozisyonu meydana getiren şeritlerin, gerek ise bunların içlerindeki ajurlu levhaların zemine tesbitinde değişik büyüklükte başları olan çivilerin kullanılması, kanatların tezyinatına ayrı bir zenginlik kazandırmıştır (3).

Çivi başlarıyla süslenmiş madeni kapı kanatlarının en dikkate değer örneklerinden dört tanesi, İstanbul'da XVII. yy. ın ilk yarısında Sultan I. Ahmed tarafından Mimar Mehmed Ağa'ya yaptırılan, Sultan Ahmed Camii'nde dış avlunun cümle kapısı ile şadırvan avlusundadır. Klâsik devir Osmanlı camilerinde görülen tablalı ahşap kapı kanatlarına benzer bir kompozisyonla, fakat tunçtan dökülmüş bu kapı kanatları, Evliya Çelebi'nin babası, Sultan I. Ahmed'in kuyumcubaşısı Derviş Zilli Efendi'nin eseridir. Bu kanatlarda, tablalar arasındaki yatay kayıtlar veya kuşakların üzerinde, cümle kapısında dörder, diğerlerinde beşer tane, mücessem pullu çivi başı şeklinde iri kabara yer almıştır (4). Bunların evvelce altın yaldızlı olduğu da, kalabilen bakiyelerinden anlaşılmaktadır.

(2) Bakınız: Nazmi sevgen, **Anadolu Kaleleri I**, Ankara 1959, s. 99 ve 100'deki resimler. Nazmi Sevgen, **Asırlara Hükmeden Şaheser Urfa Kapısı ve Hazin Akibeti**, **Tarih Konuşuyor**, Cilt: 7, Sayı 42, Temmuz 1967, s. 3244-3246. Metin Sözen, **Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi**, İstanbul 1981, s. 187.

Diyarbakır'daki Urfa Kapı kanatlarının, aynı sanatkârın elinden çıkmış gibi görünen bir benzerine, Halep Kalesinin kapısında rastlanmaktadır. Ancak burada kanat yüzeyini panolara ayıran demir şeritlerin üzeri de basit geometrik şekillerle süslenmiş; zar başlı çivilerin yerine benek veya göz motifleriyle bezeli, küresel başlı çiviler kullanılmış; koç ya da boğa başı şeklindeki madeni pulların yerine at nalı biçiminde, işlemeli demir parçalar çakılmıştır.

(3) Bakınız: Orhan Tunçer, **Cizre Ulu Camii ve Medresesi**, **Yıllık Araştırmalar Dergisi III**, Ankara 1981, Foto: 45-50.

(4) Tahsin Öz, **Sultan Ahmet Camii'nin Tezyini Hususiyetleri II**, **Vakıflar Dergisi II**, Ankara 1942, s. 210-211, Res. 8, 10, 11.

Mahmudi Aşireti beylerinden Sarı Süleyman tarafından XVII. yy. ın ortasında tevsi ve tahkim olunan, Van civarındaki Hoşab Kalesi'nin kapı kanatları ise yekpare demirden yapılmıştır (5). Kanatların dış yüzü, yanyana ve alt alta düzgün sıralar meydana getirecek şekilde, iri başlı çivi motifleriyle süslenmiştir (Res. 2).

Ahşap kısımlar üzerindeki çivili tezyinat : Türk Mimarisinde ev, köşk, saray gibi eski ikametgâhların çoğu ahşaptan yapıldığı için, tabii afetler, yıkımlar veya bakımsızlık sebebiyle uzun ömürlü olamamışlardır. Bu yüzden Anadolu'da XVI. yüzyıldan daha eski tarihli, ahşap Türk evi örneği hemen hemen yok gibidir. Dolayısıyla, ahşap Türk evlerinde en geç XIII. yüzyıldan beri bulunduğu inandığımız çivili tezyinatın Anadolu'daki en eski örneklerine sahip değiliz. Eski ahşap yapılarımızın inşaat ve süsleme özelliklerini, günümüzde kısmen de olsa gelenekleri yaşatan bazı ahşap cami ve mescidlerde buluyoruz. Ahşap inşaatta çivinin kullanılması ile meydana gelen enteresan dekoratif görünüşlerin, sonradan karakteristik bazı motifler hâlinde, kabartma veya oyma olarak taş kaplamalarda, ya da yüzeyssel boyalı tezyinatta yer almağa başladığını farkediyoruz. Nitekim, Konya'da XIII. yüzyılın eserlerinden Sırçalı Medrese'nin ve Niğde-Aksaray Sultan Hanı'nın taçkapılarında yer alan, geometrik örgü kompozisyonlu çerçeve şeritlerinde rozet veya çiçek şeklinde çivi başlarını hatırlatan dolgu motifleri dikkati çeker. Konya Karatay Medresesi'nde de, yine taçkapının cephesindeki renkli mermer tezyinat, araları çıtalarla ayrılmış ve ortalarından birer çivi ile tutturulmuş, tablalı bir ahşap kaplamayı andırır. Amasya'da yine XIII. yüzyıla ait Emir Seyfeddin Turumtay'ın türbesindeki mermer sandukada da, kapak kenarlarının bir sıra iri başlı çivi motifiyle süslenmiş olması dikkate değer (6). Çivi motifli boyalı tezyinata ait en eski örneklerden bazıları, Beyşehir'de XIII. yüzyıla ait Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii'nin ahşap tavan ve destek nakışlarında bulunmaktadır. Bilhassa geometrik kompozisyonlarda, çeşitli şekillerdeki parçaların çevresinde, bunların ayrı ayrı parçalardan işlendiği ve sonradan bir araya getirilerek yerlerine çakıldığı hissini veren, yani çivi başlarını hatırlatan yan yana benekler veya noktalardan ibaret süs motifleri görülmektedir (Res. 3). Beyşehir'de XIV. yüzyıla ait Köşk Köyü Camii'nde, Bursa'da XV. yüzyıla ait Hacılar Camii'nin mahfil tavanında (7) benzer şekillerde süslenmiş kompozisyonlar mevcuttur.

(5) Nazmi Sevgen, **Anadolu Kaleleri**, s. 145.

(6) Bakınız: İsmet Kayaoğlu, Turumtay Vakfiyesi, **Vakıflar Dergisi XII**, Ankara 1978, s. 95-96'da Res. 3a, 3b, 3c, 3d.

(7) Bakınız: Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mi'marisinde Fatih Devri III**, İstanbul 1973, s. 83'de 142. Resim.

Ahşap kısımlar üzerindeki çivili tezyinatın orijinal örneklerinden üçünü, Konya'da XIV. yüzyıla tarihlendirilen Mücellid Mescidi'nin ahşap sütun başlıkları teşkil eder (8). Farklı biçimde mukarnasları ihtiva eden bu başlıklar, kabara başlı çivilerin simetrik düzende çakılmaları ile süslenmiştir (Res. 4). Ankara, Konya, Kastamonu, Gaziantep gibi birçok eski Anadolu şehrinde XVIII. yüzyıldan kalmış cami ve mescidlerin veya evlerin ahşap tavan göbeklerinde, tavan ve duvar kaplamalarında çivili süslemelere rastlanır (9). Ankara'da Hacı Bayram (10) (Res. 5), Urfa'da Rıdvaniye Camilerindeki (Res. 6) mahfil tavanları gibi. Çankırı-Çerkeş'te Işıkların evinin veya bugün Konya Müzesinde 1080 Env. Nu. sı ile sergilenen, muhtemelen XIX. yüzyıla ait eski evin tavan göbekleri, son yüzyılların Türk ev tavanlarındaki çivili tezyinat hakkında yeterli fikir verebilir.

Ahşap kapı ve pencere kanatlarında da, çivi başlarıyla yapılmış süsleme oldukça yaygındır. Bunun en sık rastlanan örneği, kanatların, genellikle alt ve üst seviyelerdeki kuşaklara tesbitinde kullanılan süslü çivilerdir. Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii'nin cümle kapısına ait kanatlarda görüldüğü gibi. Keban'da XVIII. yüzyıla ait Yusuf Ziya Paşa Camii'nin kapısında ise zengin motifli kuşak kenetleri ve çivilerle yapılmış mübalağalı bir tezyinatla karşılaşılr (Res. 7). Araları ince çıtalarla ayrılmış, geometrik şekilli parçaların çakılması suretiyle süslenmiş, ahşap kapı ve pencere kanatlarında ise çivilerin durumu daha değişiktir. Bunlar ahşaba gömülmüş başlarıyla, kanadın geometrik kompozisyonuna uygun, koyu renkli benekler oluşturmak suretiyle tezyinata katılırlar. Karaman'da XVIII. yüzyıla tarihlendirilen Hacı Ömer Ağa evindeki oda kapılarının kanatları gibi (11). Anadolu'da ahşabın boyanmadan kullanıldığı dini veya sivil mimarî örneklerde bilhassa bu tür süslemeye

- (8) Yılmaz Önge, *Anadolu Mimari Sanatında Ahşap Stalaktitli Sütun Başlıkları*, *Önasya*, Cilt: 4, Sayı: 37, Eylül 1968.
- (9) Çivi başları ile süslü ahşap duvar kaplamaları için bakınız: Celâl Esad, *Türk Sanatı*, İstanbul 1928, s. 111, Şekil: 137. Bugün maalesef pek çoğu yıkılmış bulunan bu tür Konya evleri için bakınız: Celile Berk, *Konya Evleri*, İstanbul 1951, s. 69'da Res. 36, s. 70'de Res. 37, s. 71'de Res. 38, s. 139'da Res. 75 ve s. 142'de Res. 77.
- (10) Bakınız: Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, İstanbul 1972, s. 238'de 399., 400., 401. ve 402. Res. ler. Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1971, s. 66-69, Res. 182, 183.
- (11) Yılmaz Önge, *XIX—XX. Yüzyıllarda Konya ve Çevresinde Görülen Değişik Bir Ahşap Süsleme*, *Konya*, Ankara 1984, s. 131, Res. 8-9.

rastlanır. Eski Konya, Çankırı veya Safranbolu evlerinde görüldüğü gibi. Geometrik şekillerin, bunları ayıran çıtaların kabara başlı çivilerle kapı veya pencere kanatlarına tesbitinde ise daha farklı görünüşler elde edilmiştir. XIX. yüzyıla tarihlendirilen bazı Konya evlerinde, bu geleneksel süsleme türünün güzel örneklerine rastlanır (Res. 8).

Camilerimizdeki ahşap minberlerin bazılarında da, kabartma başlı çivilerle yapılmış tezyinata yer verilmiştir. Ankara'da XII. yüzyıla ait Alaeddin Camii'nin (12), Konya-Lâdik'te XVIII. yüzyıla ait Eski Cami'nin minberleri gibi.

Üzeri çivilerle tutturulmuş sedef, bağa, fildişi gibi kıymetli malzeme ile kaplanmış ahşap mimarî aksam veya eşya, Türk Süsleme Sanatının en zengin görünüşlü örneklerini teşkil ederler. Bunlara fildişi tezyinatı çivilerle tutturulmuş olan Ankara'da XV. yüzyıla ait Hacı Bayram Türbesi'nin kapı kanatları (13) ile Gebze'de XVI. yüzyıla ait Çoban Mustafa Paşa Camii'nin kapı ve pencere kanatları misâl verilebilir. Bu tür süslemenin en muhteşem örneği ise, İstanbul Deniz Müzesi'nde sergilenen Sultan IV. Mehmed'e ait saltanat kadirgasının köşküdür (14). Ahşap direklerin desteklediği, dıştan bir beşik tonozla örtülmüş olan bu köşkün tavanı, içten farklı biçimlerde yapılmış bir ayna tonoz ile iki basık kubbeyi ihtiva etmektedir. Özellikle köşkün iç ve dış örtüsü, çeşitli kompozisyonlara göre, değişik şekillerde kesilmiş sedef ve bağa parçalarla kaplanmış ve bu parçaların her birinin tesbiti için, başları çiçek biçiminde gümüş çiviler kullanılmıştır. Çiçeklerin ortasına da firuze, zümrüt, yakut gibi kıymetli taşlar yerleştirilmiştir. Köşk örtüsünün üst kısmındaki süslemede, yine çivi ile tutturulmuş, özel şekilli billurdan veya çiniden kabaralar dikkat çekmektedir.

Çini kaplama üzerindeki çivili tezyinat : Çini plâk veya levhaların değişik biçimlerdeki yüzeylere kaplanmasında, çok eski tarihlerden beri çininin kullanıldığı, kazılardan elde edilen ortaları delikli

(12) Bakınız: Gönül Öney, Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri, **Sanat Tarihi Yıllığı III**, İstanbul 1970, s. 137'de Res. 2.; **Ankara'da Türk Devri Yapıları**, s. 206 ve 208'de Res. 6 ve 9.

(13) Bakınız: Gönül Öney, Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri, s. 146'da Res. 11; Erdem Yücel, Osmanlı Ağaç İşçiliği, **Kültür ve Sanat 5**, İstanbul 1977, s. 66.

(14) Zarif Orgun, IV ncü Sultan Mehmed'in Saltanat Kayığı, **Arkitekt**, No. 9-10, 1944, s. 202, 204, 205'deki resimler. İsmail Ünal, **Türklerde Sedefçilik, Güzel Sanatlar VI**, İstanbul 1949, s. 146'da Res. 12, 13, 14 ve 16. Haluk Özdeniz, **İstanbul Deniz Müzesi**, İstanbul, s. 34, 59.

çini örneklerinden anlaşılmaktadır (15). Hatta bu uygulama, sonradan yer yer kabartmalı değişik bir kompozisyon biçimine de ilham kaynağı olmuştur. Nitekim, Konya'da XIII. yy.a ait Karaarslan Türbesi'nin çini sandukasının, dörtgen kaplama plâklarının üzerinde, merkezlerinde adetâ çivi başını sembolize eden siyah benekli, kabartma beyaz çiçek biçiminde kabaraları ihtiva eden, mavi renkte altıgenler görülmektedir (16). Diyarbakır'da XV. yy.a ait Şeyh Sefa Camii'nin, XVII. yy. da eklenen çini duvar kaplamalarında, entere-san bir kompozisyon görülmektedir (17). Çinilerin çivi ile tesbiti tekniğinden ilham alınarak düzenlendiğini tahmin ettiğimiz bu kompozisyonda, kesişen onikigenlerden ibaret geometrik bir ağ tertiplenmiş ve meydana gelen her şeklin ortasına, sanki bu şekil bir çivi ile zemine çakılmış tesirini uyandıran birer iri benek işlenmiştir. Hattâ bu kompozisyona, IV. Mehmed Kadırgası'ndaki çivili bağa ve sedef kaplamanın renkli bir deseni olarak bakmak mümkündür.

Çini pahalı bir tezyinat malzemesi olduğundan, bilhassa itina ile yapılmış, gösterişli dini eserlerin dışında daha çok köşk veya sarayların süslemelerinde kullanılmıştır. Ancak bunların da çoğu ahşap veya yarı kârgir olması dolayısıyla, günümüze XVI. yy.dan daha eski tarihli ahşap köşk ve saray örnekleri kalmamış gibidir. Bu yüzden, eski ahşap köşk veya saraylarda çini kaplamaların nasıl tesbit edildiği hakkında fikir verebilecek örnekler yok denecek kadar azdır (18). Anadolu'da çini tezyinatı çivililerle tutturulmuş en dikkate de-

(15) Bakınız: Zahir Güvemli-Can Kerametli, **Türk ve İslâm Eserleri Müzesi**, İstanbul 1974, s. 34.

(16) Saadet Taşkın, Anadolu Selçuklularında Çinili Lahitler, **Sanat Tarihi Yılı** lığı IV, İstanbul 1971, s. 242-243, Res. 9; Şerare Yetkin, **Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi**, İstanbul 1972, s. 151, Res. 27; Gönül Öney, **Türk Çini Sanatı**, İstanbul 1976, s. 61.

Kara Arslan'ın sandukasındakine benzer şekilde, lâcivert sırlı çini plâkalar üzerine kabartma beyaz rozetlerle süslenmiş bir başka örnek de Konya Sahip Ata Türbesi'nde, Sahip Ata'nın küçük oğlu Nasreddin Hasan'ın sandukasıdır.

(17) Bakınız: Metin Sözen, **Diyarbakır'da Türk Mimarisi**, İstanbul 1971, s. 50, Res. 10.

(18) Geleneksel teknikleri devam ettiren, sayılı birkaç örnekten biri Amasya'da XIII. yy.a ait Burmalı Minare Camii'nin mihrabıdır. Bu mihrap yeşil sırlı çini levhaların, kenarlarından çivililerle tutturulması suretiyle süslenmiştir (Şerare Yetkin, **Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi**, s. 58). Sivas'ta XIV. yy.a ait Şeyh Hasan Bey Türbesi'nin (Güçük Minare) külâh altı seviyesinde bir kuşak teşkil eden çini kaplamanın parçaları da, ikişer çivi ile gövdeye tesbit edilmiştir (Ş. Yetkin, a.e., s. 140, Res. 70).

ger örneklerden biri, Bursa'da XV. yy. ın ilk yarısında inşa edilmiş olan Yeşil Cami'de görülmektedir. Burada, fevkanı Bey mahfilinin iç avluya veya cami harimine açılan eyvanındaki kemeri ve tavanı, geometrik şekilli çinilerle kaplanmış ve kaplama parçalarının her biri, büyüklüğüne göre, iki ya da dört yaldızlı çivi ile tesbit edilmiştir (19). Bilhassa tavan kaplamasının parçalarında, çivilerin, çini tezyinatın geometrik şemasına uygun bir düzende çakıldığı görülmektedir. Topkapı Sarayı'nın Harem kısmında Sultan I. Ahmed'in okuma odası, Çifte Kasırlar, Valide Sultan Sofası (20) gibi bazı köşk ve bölümlerde çivili çini kaplamaya tesadüf etmemiz, benzeri örneklerin, evvelce epeyce yaygın bulunduğuna delâlet eder. Yine Topkapı Sarayı'nda Mukaddes Emanetlerin muhafaza edildiği Hırka-i Saadet Dairesi'nin duvarlarını süsleyen XVI. yüzyıl çinilerinin, tam ortalarından ve başları yaldızlanmış çivilerle tesbit edildiği görülmektedir (21). Çivili çini kaplamaların diğer bir enteresan örneğini, Konya Mevlânâ Türbesi'nin XIX. yüzyıldaki külâhının tezyinatında görmek mümkün idi. Mevlânâ Türbesi'nin üstüne XIV. yüzyılda ilâve edilip, zaman zaman onarılıp yenilenen dilimli gövde ve külâhının, XIX. yüzyıl sonlarında çekilmiş fotoğraflarından, bugünkünden farklı bir çini tezyinata sahip olduğu anlaşılmaktadır (Res. 9). Özel olarak delikli yapılmış çini plakaların, gövdeye karşılıklı kenarlarından, külaha ise altta tam ortalarından, üstte de yine kenarlarından birer çivi ile tesbit edildiği görülmektedir.

Alçı veya malakâri sıvalı kısımlar üzerindeki çivili tezyinat : Alçı malzemenin kolaylıkla sudan müteessir, darbelerden aşınabilir veya kırılabilir oluşu yüzünden, bununla yapılmış tezyinat hakkında fikir verebilecek, eski tarihli örneklerin pek azı ile karşılaşırız. Fakat, bilhassa hafriyatlardan elde edilen bazı parçalar, Anadolu'da Selçuklulardan beri köşk, saray, tekke, medrese, cami ve türbelerin duvar, tavan, pencere, ocak veya mihraplarında alçı tezyinatın geniş ölçüde kullanıldığını göstermektedir. Bulunan alçı parçalar, söz konusu muhtelif binaların ve mahallerin tezyinat şemaları arasında, çivili ahşap kaplamadan mülhem bazı örneklerin oluşturduğu bir gurubun varlığını ortaya koymaktadır ki bu şemalar, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, boyalı yüzeysel nakışlar için de geçerlidir. Konya Sarayının XII—XIII. yüzyıllara ait olduğu tahmin edilen alçı tezyi-

(19) Şerare Yetkin, *Türk Çini Sanatında Bazı Önemli Örnekler ve Teknikleri, Sanat Tarihi Yıllığı I*, İstanbul 1965, s. 94 ve Res. 25, Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, s. 78, 118.

(20) Bakınız: Tahsin Öz, *Turkish Ceramics*, İstanbul, s. 112, Pl. LIX; Sedat Hakkı Eldem, *Türk Mimari Eserleri*, İstanbul, Res. 349.

(21) Bakınız: S.H. Eldem, a.e., Res. 346.

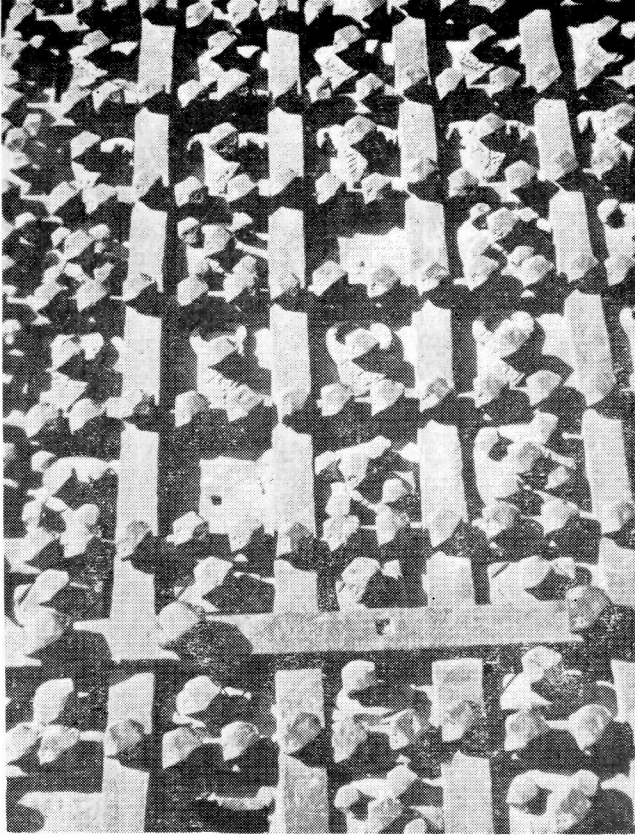
natı arasında, kenarları çivi başı şeklinde, yan yana küçük kabara motifleri ile süslenmiş mimari kaplama parçaları dikkati çeker (22). Bursa'da Yeşil Cami'nin üst kat odasındaki ocak ve dolap gözleriyle mücehhez alçı duvar kaplamasında da, yıldız başlı çivilerle süslenmiş ahşap lambri tesiri veren bir tezyinat tatbik edilmiştir (23). Ankara Hacı İvaz, Kurşunlu gibi bazı XV. — XVI. yüzyıl cami ve mes-cidlerinin mihraplarında da benzer şekillerde alçı tezyinata rastlanır. Konya Mevlânâ Türbesinde, Kubbe-i Hadra'yı taşıyan köşe ayakları ile bunları birbirine bağlayan kemerlerde yer alan ve XVI. yüzyılda Halep'li Abdurrahman tarafından yapıldığı kitabesinden anlaşılan renkli malakârielerde, üzerleri yaldızlı olduğu için tahkik edemediğimiz, fakat çivili tezyinatın ilhamıyla yapıldığı muhakkak olan motifler mevcuttur (Res. 10). Malakâri süslemeye hem sağlamlık kazandırmak, hem de görünüşü zenginleştirmek amacıyla yapılmış çivili alçı tezyinatın en güzel örneklerinden biri, Edirne'de XV. yüzyıla ait Üç Şerefeli Cami'de bulunmaktadır. Şadırvan avlusunun doğu kapısı gerisindeki revak kubbesinin nakışları, XVIII-XIX. yüzyıllarda, değişik motiflerin ilâvesiyle kısmen yenilenmiş; fakat zamanla dökülen bu muhdes tezyinatın altından, çivili kabartma motifleri ihtiva eden, orijinal kompozisyon meydana çıkmıştır.

Yukarıda muhtelif örneklerini verdiğimiz çivili tezyinat, Türk Sanatının sadece mimarisinde görülen bir özellik değildir. Gündelik hayatımızda kullanılan çeşitli eşyanın yanı sıra deri, keçe, çuha gibi malzemeden yapılp üzerleri çivi başına benzer madeni pullar veya kabaralar hattâ düğmelerle süslenmiş çizme, eğer, torba, örtü gibi eşya da mevcuttur. Diğer taraftan, kadife, atlas gibi kıymetli kumaşlar üzerine simle kabartma olarak işlenmiş motiflere veya bu tarz işleme tekniğine Konya çevresinde (Mıhlama) tabir edilmesi çok ilgi çekicidir. Günümüzde modern anlayışın tesiri ile inşai ve tezyini geleneklerinden uzaklaşan Türk Mimarisinde, artık madeni, ahşap, çini veya alçı malzeme ile birlikte görülen çivili tezyinata da maalesef yer kalmamıştır. Ancak, mimari ile doğrudan ilgili olmasa dahi, çivinin tezyini amaçla kullanıldığı bazı çalışmalar, Türk Sanatkârları tarafından bugün de yapılmakta ve başarılı eserler ortaya konulmaktadır (24).

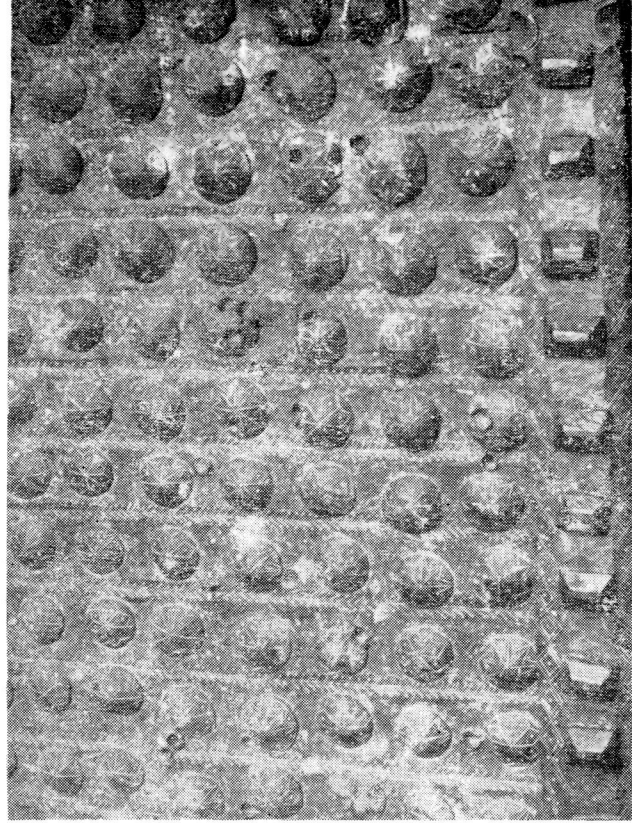
(22) Bakınız: F. Sarre, **Konya Köşkü**, Ankara 1967, s. 57, 61, 62'deki resimler.

(23) Bakınız: E.H. Ayverdi, **Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II Sultan Murad Devri II**, s. 68, 99.

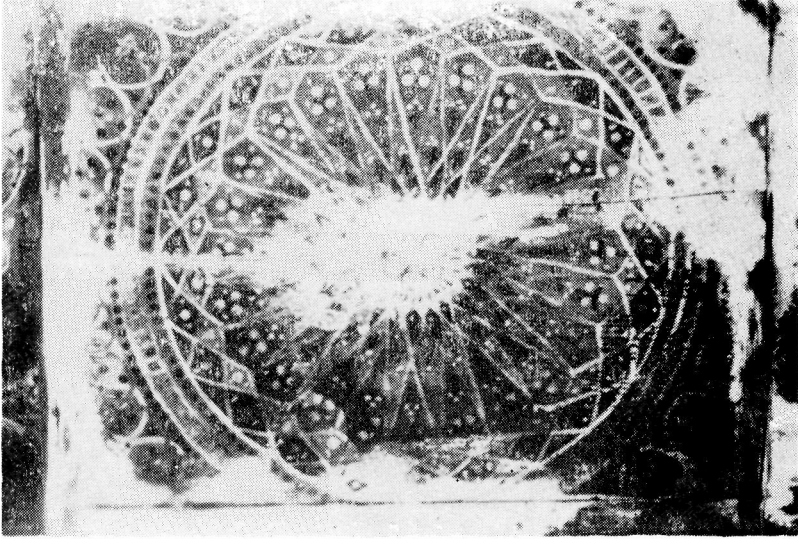
(24) Bakınız: Çiviler Konuşuyor- Çekiçi Fırça, Çivileri Boya Olarak Kullanan Bir Kadın Sanatçı: Bilge Kandemir, **Sanat Dünyamız**, Sayı: 28, 1983, 34-36.

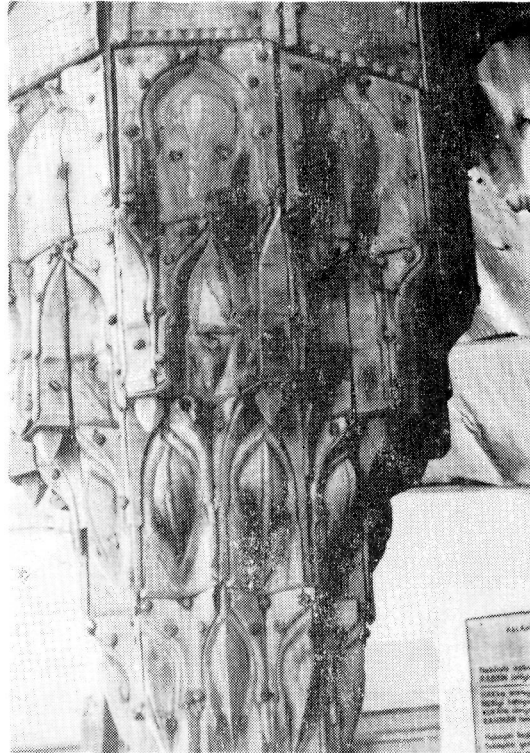
Res. 1— Diyarbakır, dış surlarda bulunan Urfa kapısı madeni kanatlarından detay.

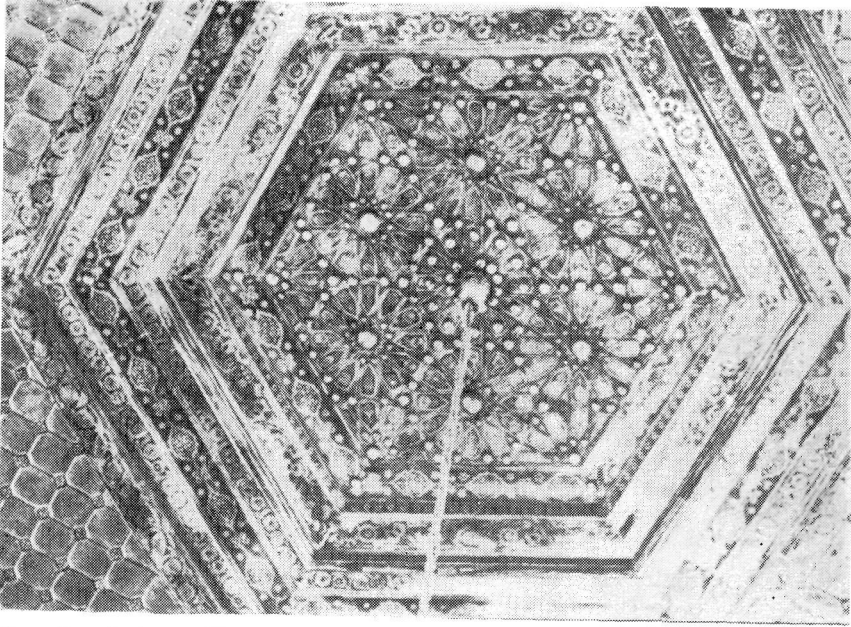
Res. 2— Hoşab kalesi madeni kapı kanatlarından detay.

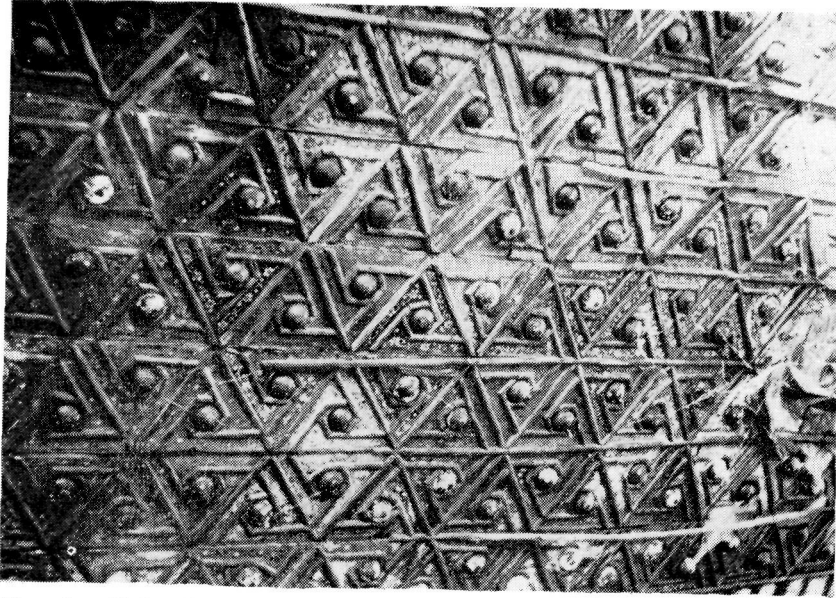
Res. 3— Beyşehir, Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii, ahşap tavan süslemesi.

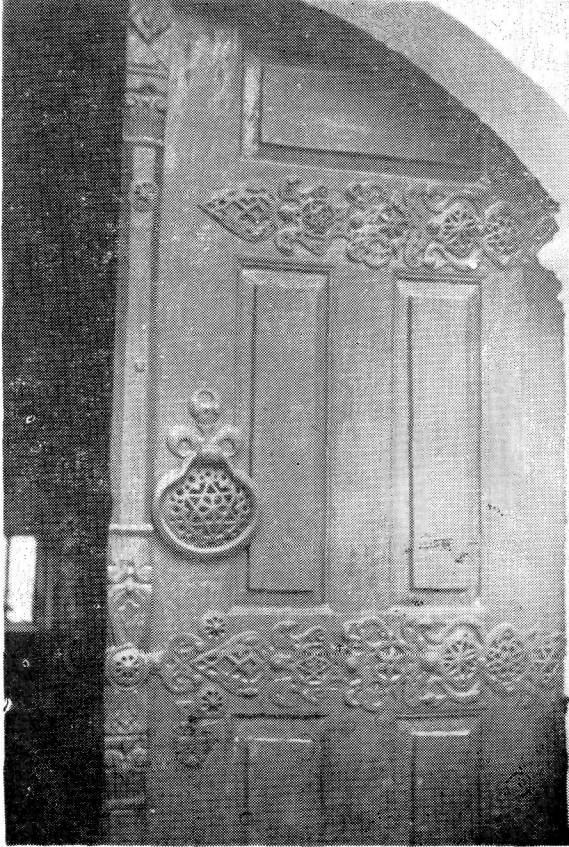
Res. 4— Konya, Mücellid Mescidi, ahşap sütun başlığı.

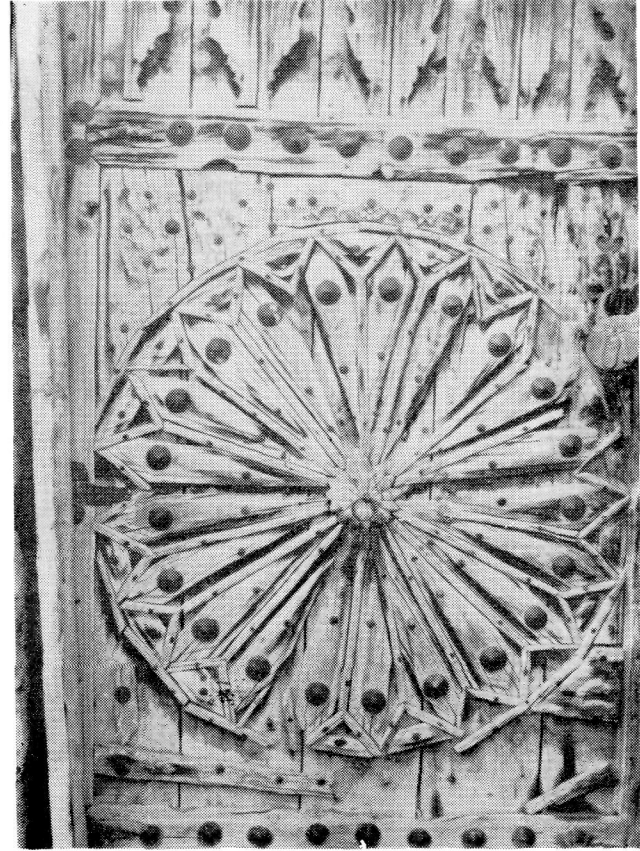
Res. 5— Ankara, Hacı Bayram Camii, ahşap mahfil tavanı süslemesi.

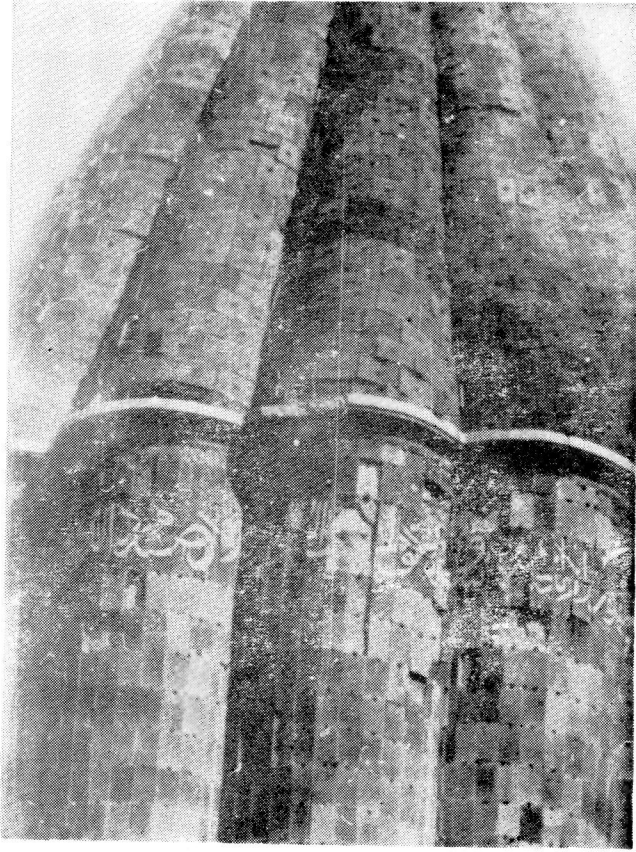
Res. 6— Urfa, Rıdvaniye Camii, ahşap mahfil tavanı süslemesi.

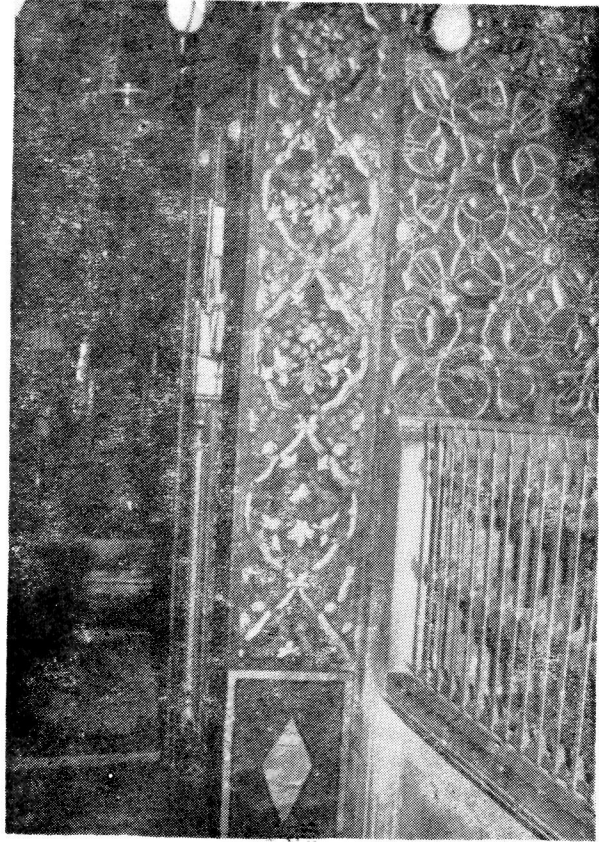
Res. 7— Keban, Yusuf Ziya Paşa Camii, ahşap kapı kanadı.

Res. 8— Konya evi, ahşap kapı kanadı süslemesi.

Res. 9— Konya, Mevlâna Türbesi külâhından detay.

Res. 10— Konya, Mevlâna Türbesi'nde malakâri sisleme